

Nowowiejska 13

Jerzy S. Majewski

02-10-2003, ostatnia aktualizacja 02-10-2003 16:15

Hipernowoczesna fabryka przy Nowowiejskiej miała wyłącznie kapitał polski. Władze w Petersburgu przekonywały, że w produkowanych tu żarówkach krajowe jest tylko powietrze, a i ono jest wypompowywane

Resztki fabryki mogliśmy oglądać jeszcze kilkanaście lat temu. Wznosiły się na rogu Nowowiejskiej i Waryńskiego. Do dziś znajduje się tam pusty plac, obok zaś, tam, gdzie przed blisko stu laty stały hale, w których produkowano cud-techniki przełomu XIX i XX w., znajduje się wyjście ze stacji metra Politechnika.

Laboratorium zręcznych niewiast

Zakład Akcyjnego Towarzystwa Fabryki Lamp Elektrycznych "Cyrkon" powstał w 1906 r., czyli w czasie wyjątkowo niekorzystnym dla wszelkiego rodzaju inicjatyw gospodarczych. Imperium rosyjskim wstrząsały wydarzenia rewolucji 1905 r. Szalały strajki. Mimo to kilku polskim przedsiębiorcom udało się zawiązać towarzystwo i z powodzeniem zbudować fabrykę przy Nowowiejskiej. Prezesem Rady Zarządzającej był pierwotnie Tomasz Ruśkiewicz, a potem Karol hr. Raczyński. Ruśkiewicz prowadził jednocześnie duże biuro techniczne specjalizujące się w projektach i realizacji instalacji elektrycznych. Funkcje dyrektorów technicznych fabryki pełnili **Edward Potemski** i Karol Woyzbun.

Ówczesna prasa warszawska podkreślała ściśle krajowy charakter firmy. "Nie ma wśród kapitałów, które zostały zgromadzone na powstanie tego dzieła, ani grosza funduszków obcych. A jednak jest to poważne przedsięwzięcie. Kapitał zakładowy jego wynosi 300 tys. rubli. Ten kapitał wobec powodzenia fabryki, z pewnością lepiej opłaci się właścicielom, aniżeli lękliwe kupowanie papierów procentowych lub lokowanie pieniędzy na hypotecę. Niezawodnie przecież ci polscy kapitaliści wyjątkowi, którzy zawierzyli swoje fundusze przedsięwzięciu tak na wskroś nowożytnemu i potrzebnemu jak fabryka lamp elektrycznych prowadzona przez polskie siły techniczne, nie tylko o same zyski wykazali troskę. Zawierzyli oni czysto polskiej sprawności przemysłowej, okazali, więc odwagę wyjątkową i wiarę obywatelską, rzadką i piękną" - czytamy w "Świecie".

W 1911 r. pracowało tu już 250 robotników. Znaczną część zatrudnionych stanowiły kobiety. Widzimy je na fotografiach, jak obsługują skomplikowane maszyny bądź ślęczą nad stołami fabrycznymi przy precyzyjnej pracy. Wiele z nich ubranych jest w fabryczne fartuszki. "Zwiedziłem sale fabryczne pełne młodych pracownic zajętych robotą, istotnie bardzo delikatną, drobiazgową, wymagającą dokładności i umiejętności. Raczej podobne są te sale do wielkich laboratoriów fizycznych, aniżeli fabrycznych ubikacji. Wyciąganie powietrza z baniek przy pomocy pomp rtęciowych, oprawianie subtelnych włosków metalowych, lutowanie lampek - wszystko to są czynności naukowe" - pisał w "Świecie" Antony. Jednym z powodów do dumy dla właścicieli fabryki było to, że wszyscy pracownicy potrafią czytać i pisać.

Alba z Grodzieńszczyzny

W tamtym czasie Nowowiejska między pl. Zbawiciela a pl. Politechniki powoli szczerlnie zabudowywała się kamienicami. Budynki fabryki wznosiły się w głębi posesji, wciśnięte między ściany szczytowe sąsiednich kamienic. Od ulicy oddzielały je dwa budynki, dwu- i trzypiętrowy, między którymi znajdowała się metalowa brama. Architektura tych dość szpetnych domów frontowych niczym specjalnym się nie wyróżniała. Za to w głębi wznosiły się obszerne hale fabryczne. Miały ceglane ściany i konstrukcje w postaci metalowych słupów dźwigających stalowe belki. W latach 1911-12 fabrykę rozbudowano, wznosząc tu m.in. nowe magazyny.

Fabryka dość skutecznie walczyła z konkurencją na rynku rosyjskim. Przed powstaniem fabryki warszawski rynek żarówek niemal zupełnie opanowany był przez międzynarodowy kartel z siedzibą w Berlinie: Verkaufsstelle Vereinigter Glühlampenfabriken. Jerzy Kasprzycki w "Pożegnaniach warszawskich" przytoczył anegdotę, jakoby twórcy fabryki zwrócili się do władz w Petersburgu o wprowadzenie cła ochronnego na żarówki na korzyść wyrobów krajowych. Ponoć odpowiedź była miażdżąca: "Jakaż to krajowa żarówka, w której wszystkie części są importowane, z wyjątkiem powietrza, a i to się z bańki wypompowuje". Ta odpowiedź nie wpłynęła jednak na zahamowanie rozwoju firmy, o czym może świadczyć skala jej produkcji. Już w 1911 r. zakład był w stanie zarzucić imperium rosyjskie ponad milionem żarówek rocznie (w tym po pół miliona węglowych i metalowych).

Tuż przed wybuchem I wojny Towarzystwo wzniosło kolejną fabrykę w Albertynie na Grodzieńszczyźnie pod firmą "Alba". Ta druga fabryka, jak ustalił Kasprzycki, produkowała 300 tys. żarówek rocznie, a jej współwłaścicielem był Xawery hr. Pusłowski, w którego dobrach powstała.

Hutnicy o wąskich horyzontach

Władze w Petersburgu miały jednak sporo racji. Żarówki z Nowowiejskiej produkowane były z zagranicznych komponentów. " - Te bańki szklane wszystkie, które pan widzi, to materiał zagraniczny, niestety. - A nasze huty? - Nie sposób ich nakłonić do wyrobu. Ociągają się, wahają, nie mogą się zdecydować, a przecież my płacimy rocznie komorze celnej kilkadziesiąt tysięcy rubli za nie. Ostatecznie skończy się pewno na tem, że my założymy własną hutę" - skarżył się dziennikarzom inż. Karol Woyzbun.

Do budowy huty jednak nie doszło, gdyż już niedługo wybuchła I wojna. Fabryka przetrwała ciężkie lata wojny i powojennej biedy. Nie było to jednak łatwe. Firma zmuszona została do szukania partnerów za granicą. Znalazła ich na Węgrzech w znanej do dziś wytwórni Tungsram. W 1921 r. większość akcji warszawskiego "Cyrkonu" przejął Tungsram, a od 1927 r. aż do II wojny nad wejściem do fabryki widniał znak firmowy Tungsramu.

Fabryka została poważnie uszkodzona w czasie bombardowania Warszawy we wrześniu 1939 r. Szybko ją jednak odbudowano i wznowiono produkcję. Ponownie budynki fabryczne uszkodzone zostały w Powstaniu Warszawskim. Jednak te zniszczenia były na tyle niewielkie, że to właśnie tutaj, już w kwietniu 1948 r. ruszyła produkcja. Tym razem w upaństwowionej fabryce stanęły maszyny sprowadzone z Holandii, a produkcja żarówek ruszyła na licencji Philipsa. Zakład w tym miejscu nie działał jednak zbyt długo. Z czasem produkcję przeniesiono na Wolę, a w budynkach pofabrycznych na wiele lat ulokowała się drukarnia.

Polska lipa

Przed 1914 r. wśród "polskich" konsumentów wciąż panowała opinia, że wyroby polskie są gorsze od niemieckich. "Polski wyrób, a więc podejrzany, zagraniczny - a więc godzien zaufania". Warto przypomnieć, że podobnie było już w końcu XVIII w., kiedy to eleganci woleli francuskie wyroby od polskich. W rzeczywistości wiele tych "francuskich" rzeczy produkowano w Warszawie. Zmiany nastąpiły w czasie Królestwa Kongresowego, kiedy to wprowadzono zakaz importu niemal wszystkiego, co można było wyprodukować w Królestwie. Przedmioty z importu stały się w tym czasie prawdziwym rarytasem.

Cyrkonowe tańsze

Na początku XX w. światło elektryczne było luksusem. Pierwsze żarówki były bardzo drogie. Kosztowały często półtora rubla. To niemal tyle, ile wynosiła np. przeciętna dzienna płaca robotnika. W fabryce Wulkan w 1911 r. płacono np. od 1,2 do 1,6 rubla. W lutym 1907 r. w fabryce na Nowowiejskiej wprowadzono produkcję żarówek cyrkonowych, czyli metalowych. Ich cena szybko spadała. W 1914 r. "Cyrkon" wypuszczał 4 tys. takich żarówek dziennie, a cena za sztukę spadła do 30 kopiejek.

Lux luks

"Przed pierwszą wojną światową elektryczność nie była dobrem powszechnym. Dodawała raczej splendoru osobom prywatnym i instytucjom; tym ostatnim służyła jako jeden z ważkich argumentów reklamowych. Hotele warszawskie jeszcze w 1914 r. w swoich ogłoszeniach wybijały grubą czcionką hasło: pokoje oświetlone elektrycznością".

Józef Piłatowicz, "Dzieje elektryfikacji warszawskiej", Warszawa 1984

Nasi czytelnicy jak zwykle okazali się niezawodni. Na pytanie o los statku "Pan Tadeusz", zadane w artykule "Po Wiśle z fajansem", odpowiedział pan Tadeusz J. Drewnik.

ELEKTRYCZNY PAN TADEUSZ

Statek bocznokołowy "Pan Tadeusz" powstał wiosną 1911 r. w stoczni Maurycego Fajansa na Solcu. Warto wspomnieć, że w tym okresie był to największy statek do żeglugi po Wiśle. Został wyposażony w oświetlenie elektryczne, co by wskazywało na przeznaczenie do rejsów nocnych na trasie do Płocka. W latach 1911-12 jednostkę tę eksploatowano jednak w rejonie Warszawy, w ruchu wycieczkowym kursował codziennie, odbywając w ciągu popołudnia cztery półtoragodzinne rejsy. Być może taka forma eksploatacji była bardziej opłacalna, zarówno finansowo, jak i prestiżowo. W czasie I wojny firma Fajansów przekazała jednostkę władzom wojskowym, z przeznaczeniem do przewozu rannych. Zdjęcie "Pana Tadeusza" w roli ambulansu szpitalnego zamieścił "Tygodnik Ilustrowany" z 1914 r. Podczas pełnienia tej służby statek został zatopiony przez Niemców pod Dęblinem.

Tadeusz J. Drewnik

Jerzy S. Majewski